

САВСКИ
ВЕНАЦ

КУЛТУРНА
БАШТИНА

ПРВЕ КУЛТУРНЕ ПРИРЕДБЕ И "УСТАНОВЕ"
НА САВСКОМ ВЕНЦУ

ПРВЕ КУЛТУРНЕ ПРИРЕДБЕ И „УСТАНОВЕ“ НА САВСКОМ ВЕНЦУ

Поштовани суграђани!

Као што смо и обећали, едицију публикација „Савски венац – културна баштина“ које сваке године издајемо поводом Дана европске баштине, настављамо овога пута брошуром – Прве културне приредбе и „установе“ на Савском венцу. Разлоге за један овакав историјско-културолошки осврт на прошлост општине на којој живимо готово да није потребно ни објашњавати, јер „ко не зна своју прошлост не може планирати ни будућност“. Општина Савски венац, на чијем челу имам част да се налазим, последњих неколико година велику пажњу посвећује својој културној баштини, па поред едиције коју имате у рукама, а која је и до сада наилазила на леп пријем, помаже и снимање документарних филмова о својој историји и уређује неке историјски значајне објекте, попут Куће краља Петра на Сењаку, оживљавајући их културним садржајима.

С друге стране, поред бројних културних установа и институција које овде живе, општина Савски венац труди се да бројним акцијама које сама организује, посебно оних намењених деци и омладини, попуни мозаик разноликих и свим грађанима доступних културних збивања. У том смислу едиција о културној баштини Савског венца, а посебно овај део који се тиче првих културних приредби и дешавања на њој, само је сегмент једне свеобухватне општинске културне политике, којом желимо да наставимо богату традицију коју на том пољу имамо. И, ако смо можда, у мрачним годинама које су иза нас, покатакд и губили корак у тој културној еволуцији, чини ми се да поново хватамо залет у жељи да поново будемо културна авангарда, што једној централној београдској општини једино и доликује. У том смислу ова „монографија у наставцима“ о нашој културној баштини само је део културног програма који, надамо се и на задовољство свих грађана Савског венца, новим садржајима стално надграђујемо.

*Томислав Ђорђевић,
председник општине*

Поштовани читаоци!

Одмах на почетку да објаснимо помало необичан наслов ове публикације и наводнике у које су спаковане прве културне установе на Савском венцу. Желећи да насловом поред културних дешавања обухватимо и места на којима се све то збивало, једноставно је било тешко пронаћи адекватну реч, јер пре 150-ак година није било онога што би та реч означавала. А прве културне „установе“, и овде и другде, су у суштини биле кафане и у њима је све почињало. Први музички програми, прве позоришне представе, па чак и прва стална позоришта, балетске и оперске представе, концерти, биоскопске пројекције – све се то прво дешавало у кафанама. Отуд и ова брошура почиње причом о њима и зато им је овде дато толико простора. Праве културне установе и институције почеле су да се појављују много касније, тек кад су културне приредбе прошле свој кафански тест и кад се, у процесу који је трајао деценијама, у њима искристалисала, културе жељна, публика.

Зашто смо баш културу изабрали за тему ове публикације биће вам јасније кад прелистате странице које следе, јер иако не баш тако драстично као у спорту, о чему смо писали у претходном наставку, где је скоро све почело на Савском венцу, видећете да су и корени културних дешавања на нашој општини веома дубоки. То посебно важи у области кафанског живота, за који смо се сложили да је био колевка већине културних дешавања, јер Сававала, као најстарији урбани део Савског венца, је у то време имала и своје друго име – Кафанска махала. У том кафанском миљеу изнедрио се и позоришни живот, који је стицајем околности започео у Сававали или ту поред ње, уз прве позоришне представе, прве дружине и прве сталне сцене, најпосле и уз започету градњу Народног позоришта на Зеленом венцу, која нажалост, ту није могла бити и завршена.

О свему томе и још понечему, надамо се занимљивом, читајте на страницама које следе.

*Душко Антонић,
аутор и уредник*

УЛОГА КАФАНЕ У КУЛТУРНОМ РАЗВОЈУ САВСКОГ ВЕНЦА

Намерно претенциозни наслов овог поглавља „запретио“ је у једном тренутку да се наметне и као назив целе публикације чији је циљ да нас подсети на то кад су се, где и како појавили први културни садржаји у делу Београда који данас називамо Савским венцем. Да ни то не би било претерано ревносни читалац који издржи да ову „књижицу“ прочита до краја увераваће се увек изнова, из поглавља у поглавље, као и ми који смо прикупљали грађу за ову брошуру, схватајући да су се готово сви замеци културних активности прво појављивали у кафанама, па се тек након тога ширили, освајали и градили просторе намењене култури. У којима је, опет, увек у неком делу, планирано и место за кафански део.

О кафанама су, иначе, и код нас и у свету написане хиљаде књига, од историјских, социолошких, културолошких и других студија, па до прича и романа у којима су кафанама дате главне улоге или се бар превасходнији и важнији делови радње дешавају у њима.

И поред свега тога не зна се ко је и када измислио кафану, али је основано претпоставити да су се прве „институције“ сличног карактера појавиле још у праисторији.

Кафана или нечега сличног њима било је, наравно, од памтивека и на просторима на којима ми данас живимо. Иако је за „угоститељски објекат“ који овде називамо кафаном, одувек, па до дана данашњег, било мноштво синонима (крчме, механе, караван сераји, ханови, хотели, ашчине, биртије, бирцузи, гостионице, ресто-

рани, бифеи, барови, бистроји, кафићи...) и мада готово сви они имају и неке своје специфичности, ми ћемо их овде најчешће називати кафанама, осим у случају кад у самом свом имену имају неку другу одредницу. Гледано из културолошке призме, кроз коју ћемо их овде посматрати, од самог назива „локала“ много је битнија била његова величина и култивисаност гостију који су се ту окупљали, јер те две карактеристике превасходно су одређивале и евентуалну културну понуду.

У обимној кафанској историографији има релевантних радова (чак и страних путописаца) који износе тврдње, поткрепљене доказима, да се прва кафана, под тим називом, као место у коме се служила кафа, појавила у турско време у XV веку баш у Београду. Ми овде нећемо ићи у тако дубоку историју и ограничићемо се на период од почетка XIX века.

Иако је неких насеља на територији данашњег Савског венца било и пре тога, било око Саве или у селима која су постојала на његовом

ободу, чињенице кажу да су насељавање и развој овог дела Београда кренули тек након Првог, а поготово Другог српског устанка. Осим колико је неопходно, нећемо се детаљније бавити развојем појединих данашњих делова Савског венца, јер о томе смо опширније писали у неким претходним деловима ове својеврсне „монографије у наставцима“ о културној баштини наше општине.

Но, вратимо се кафанама које су многим, чак више него данас, често биле она друга (друштвена) кућа, насупрот прве – породичне, у којој се добрим делом одвијао живот који је у односу на кафану имао ту ману да је пролазан.

Док је кафана вечна. У њој су се од памтивека склапали послови, трговало и варало, договарало и оговарало, туговало и радовало, свађало и мирило, препричавале су се и измишљале вести, рушене су владе и биране нове, настајала су и промовисана али и покопавана уметничка дела.

И ако су у једном периоду наше историје затвори проглашавани за (партијске) универзитета, онда су кафане много пре и после тога (а и у то време) биле паралелни универзитети, својеврсне школе и без претеривања су називане најзначајнијим српским институцијама. Мада то, руку на срце, није само наша специфичност. Као

што није само наш обичај ни то да су поједини градски топоними, па и читави делови града добијали и још увек носе имена по кафанама које су се ту налазиле.

На страницама које следе, једном времепловном шетњом кроз кафане наше прошлости, покушаћемо да оправдамо све оно напред речено. И пре него што кренемо у овај својеврсни преглед двовековног савсковеначког угостиошког „инвентара“ да кажемо и то да ће имена неких од најзнаменитијих кафана неизбежно бити поновљена два или више пута, како овде, тако и у поглављима која се детаљније баве појединим културним сферама.

Према историјским записима, а пре свега према извештају земунског пуковника Женеја из 1777. године најстарија кафана на територији где ће касније нићи Савамола била је **Чамцијска кафана** која се налазила у „воденој вароши“ на Сави и била је у то време највећа у Београду.

Међу најстарије спада и **Лиман хан** који се почетком XIX века налазио поред истоимене џамије на месту стубова будућег (данас Бранковог) моста. Власник овог локала, познатог по весељима, али и оргијањима и шенлучењу до зоре, постао је 1874. године чувени капетан Миша Анастасијевић

Једна од најстаријих, а на неки начин и данас сачуваних кафана на Савском венцу је **Господарска механа** на Сењаку, отворена двадесетих година XIX века „код скеле за превоз свиња преко Саве“. У јуну 1859. године ту су се искрцали Милош и Михаило Обреновић по повратку из Аустрије, а на том месту је 1915. године Игњат Кирхнер, командант Сремских до-

бровољачких одреда први пут прешао Саву и уништио рефлекторе који су осветљавали циљеве (за бомбардовање) у вароши.

Почетком двадесетих година XIX века постојала је у Савамали и **Јанкова кафана**, коју је држао извесни Јанко за кога се у записима из тога доба говорило да је „Милошев момак“.

Иначе, према записима из 1826. године у Савамали је у том тренутку постојало 15 кафана које су имале дозволу за рад уз констатацију да је оних „дивљих“ било бар још толико и да су се у многим од њих обављале и „блудне радње“, па су након тога уведене и специјалне дозволе за ангажовање „женскиња“ за рад у кафанама.

Негде у то време, „саг хода од вароши“, на не баш прецизно утврђеној локацији, постојала је и **Бањичка механа** на Бањичком брду.

Изграђена пре 1830. године, занимљиву историју имала је и **Мејана Манака Михаиловића** (трговца), која је, смештена на углу улице Краљевића Марка и Босанске (данас Гаврила Принципа), првобитно била харем неког турског аге. Имала је и седам соба за „преноћиште“, али и пекару и што-шта још, и својом историјом уједно пише и историју Савамале и тадашње Абаџијске чаршије. У културолошком смислу занимљива је и због податка да је у њој 1860. године постојао „варијете“ у ком је свирала „женска банда“ из Чешке. Манакова кућа је данас једна од ретких сачуваних у Београду из тога доба; ради у склопу Етнографског музеја и представља једну од најзначајнијих културних установа на Савском венцу.

Манојлова башта налазила се од почетка тридесетих година XIX века на месту данашње пијаце Зелени венац „крај дубоке баре“ (која је

ту била). Једна је од првих у којима су се одржавале забаве и балови, а у њој се од 1834. године, по неким изворима, први пут у Београду, точило пиво увезено из Земунa. У исту зграду, на спрат изнад кафана, кнез Милош је 1838. године преселио суд.

Годину дана касније, 1839. отворена је у Савамали (није јасније утврђено на којој локацији) **Мацина кафана**, која је за то време била исувише „весела“, па су због „несташних“ гостију у њу често долазили пандури, да би београдске власти њену власницу, иначе аустријску држављанку, депортовале у Земун. Тај случај је добио „поприличне размере“, па је чак интервенисао и аустријски конзул, да би власница била враћена у Београд, а њена кафана наставила да ради на радост сталних муштерија.

У Босанској улици је 1840. године отворена кафана **Златни крст**, једна од првих „у европејском стилу“.

Та година, међутим много је значајнија по отварању **Књажеве пиваре**, на углу Балканске и данашње улице Адмирала Гепрата. Изградила

Господарска механа – и данас на истом месту

ју је Кнегиња Љубица, да би исте године, поводом рођендана кнеза Михаила (који ће је касније и наследити) у њој био одржан и један од највећих балова тога доба. Већ сама имена њених закупаца (Карло Пероло, Игњат и Ђорђе Вајферт...) могла би причати својеврсну историју ове кафана у чијој сали је, између осталог, 1858. године одржана историјска Светоандрејска скупштина.

Средином XIX века у њеним салама свирала је чувена „Грађанска банда“, док су на баловима који су ту често одржавани гостовали и чувени страни музичари. Ова кафана, међутим, највећи културолошки значај има у позоришном смислу (о чему ћемо у посебном поглављу), а чувени путописац Феликс Каниц забележио је и да је у њој 1888. одржан велики банкет са 300 званица, у част 100-тог рођендана Вука Караџића.

У периоду до Првог светског рата ту је свирао чувени оркестар Мије Јагодинца, да би ова, за српску историју итекако значајна зграда, из не баш јасних разлога, била срушена 1935. године.

Још једна, за историју нашег позоришта значајна, кафана отворена је у Савамали 1850. године, на месту данашњег Економског факултета. Њен власник Никола Шоповић је ту већ држао „турско купатило са парном илицом“ тако да је кафана добила логично име **Код Шоповићевог купатила** или **Шоповићева кафана**. И она је била позната по изванредној музици, а остало је забележено да је ту по први пут гостовала одлична „банда“ из Новог Сада.

Половином XIX века отворена је и **Топџијска кафана** на Топџијској (сточној) пијаци која

се налазила на данашњем Хајдук Вељковом венцу, код угла са Немањиним улицом. То је било значајно трговачко место, јер су се осим стоке ту продавала и дрва за огрев и грађа за куће. Кафану је 1858. преузео Игњат Бајлони и у њој отворио пивару која се по њему и звала. Занимљиво је да је власник, штедећи сваку пару, сам радио и као келнер, а госте су служили и његови синови Јаков и Васа, док је супруга држала кухињу. Ова кафана-пивара убрзо је постала једна од бољих у граду, специјализована за ор-

Златна моруна – касније Триглав

ТЕСЛА У „СМУТЕКОВЦУ“ – ПОБЕДНИК У „БАБУНИ“

Нешто касније него оне у Савамали, како се град ширио, појављивале су се кафане и у Топчидеру и Сењаку. Најстарија од њих била је кафана **Смутековац**, по власнику, Чеху Смутеку који је подигао 1859. године одмах изнад Вајфертове пиваре на Сењаку, да би ускоро и цело то брдо добило назив по кафани у којој су се осим пива служили и чувени пилзенски и бечки специјалитети, које је Смутек први донео у Београд. Кафану је од Смутека 1872. године купио Ђорђе Вајферт, а да је остало њено старо име, са којим је у историју ушла пре свега по томе што је у њој 1892. организована свечана вечера у част Николе Тесле, приликом његовог јединог једноиподневног боравка у Београду.

Кафана Леп изглед на Сењаку отворена је 1872. године, такође поред Вајфертове пиваре и, осим што и данас постоји на истом месту, знаменита је и по томе што је у њу 1915. године долазио Др Арчибалд Рајс који је баш ту упознао Веселина Чајкановића, касније доцента Београдског универзитета, а у то време младог четничког команданта. Сењак је, иначе, због бројних фабрика које су се ту налазиле, дуго био стециште револуционара, па је тако остала упамћена и кафана **Јосиповић** у којој су се, током револуционарног заноса 1923. године, окупљали чланови независне радничке партије за део града који се звао **Три кључа**, име настало по истоименој кафани.

Кафана тог имена постојала је и на крају Улице кнеза Милоша, на месту зграде савезног МУП-а, тако да је и читав крај једно време носио назив **Код лепог изгледа**. Сад се тако назива парк на тој локацији. Заним-

ганизовање балова и забава, које су пред крај века најчешће приређивали службеници на железници, као и чланови Салонског стрељачког клуба коме је ту било седиште.

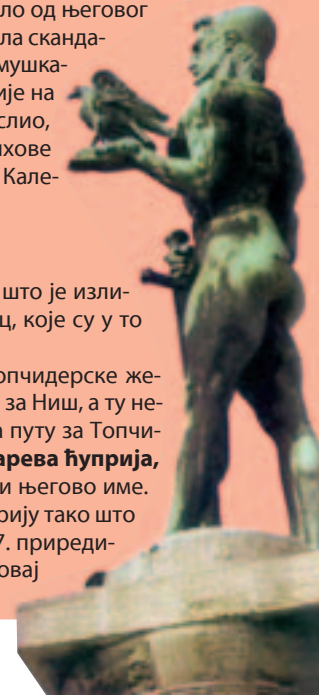
У другој половини XIX века, на територији данашњег Савског венца (или ту негде на његовој „граници“) популарне су и занимљиве са културолошког аспекта биле и кафане: **Босфор** у Црногорској улици у коју су долазили преостали Турци, пре него што је ова кафана променила назив у **Требиње**, да би се касније зва-

љива прича везана је за кафану **Бабуна**, која се налазила на Сењаку, преко пута данашњег Сајма, упамћену по томе што је у њену шупу био смештен Споменик Победник, кад се одустало од његовог постављања на Теразијама (јер је јавност била скандализована могућношћу да на тргу стоји „го мушкарац“) до „проналажења“ спасоносне локације на Калемегдану. Занимљиво, неко је тада смислио, а новине навелико користиле духовите стихове везане за разлог смештања „Победника“ на Калемегдан:

„Што се тиче оног спреда
то ће Земун сад да гледа.“

Кип се на Сењаку нашао вероватно зато што је изливен у комшилуку, у Фабрици браће Гођевац, које су у то време звали „Српски краљеви челика“.

Кафана **Топчидер**, отворена је поред топчидерске железничке станице, кад је туда прошла пруга за Ниш, а ту негде налазила се и **Кафана под шилтом**. На путу за Топчидер још у XIX веку постојала је и кафана **Царева ћуприја**, док о оближњем **Бурдељу** довољно говори његово име. Кафаница **Реља** у Топчидеру ушла је у историју тако што су београдски писци и уметници у њој 1897. приредили опроштајну вечеру Феликсу Каницу, а овај то написао у својим чувеним путописима.

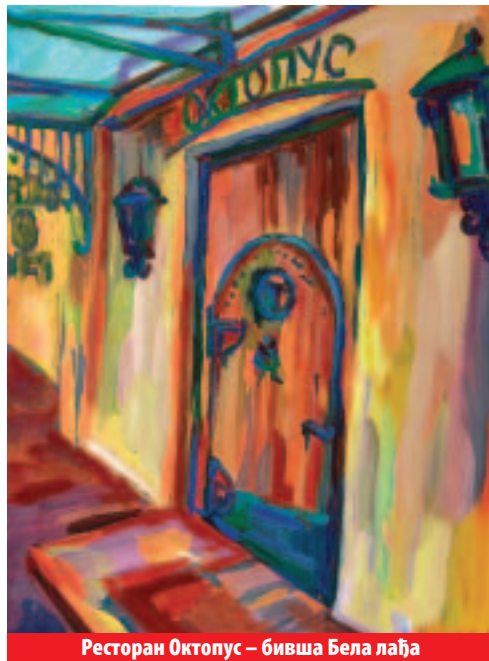

ла **Код земунског моста**. Два тесара, на углу Бирчанинове и Делиградске, држао је Таса Марковић, звани Цинцарин, који је уједно био и танц-мајстор, па је у овој кафани отворена и једна од првих плесних школа у граду. У кафани **Румунски краљ** у улици Краљице Наталије је између два светска рата боравио холандски дописник и писац А. де Долар који је између осталог писао и о томе како је био импресиониран певањем извесне певачице Маце која је ту наступала. **Код Царице Милице** у Господској (данашња Бранкова) улици, где су одржавани и концерти озбиљне музике, окупљали су се Димитрије Туцовић, Триша Кацлеровић и Љуба Јанковић, а ту је „пао“ и договор о организовању демонстрација које су претходиле Мајском преврату. У **Златној моруни** (касније **Триглав**) на углу Каменичке и Краљице Наталије, у згради која и данас постоји, окупљали су се чланови удружења „Уједињење или смрт“ и „Млада Босна“. Ту је исланиран и атентат на аустроугарског престолонаследника Фердинанда.

У кафани **Добро јутро**, на углу Немањине и Балканске (где је данас **Хотел Београд**) кувала

се, кажу, најбоља кафа у граду, а окупљали су се „симпатизери“ тадашњих политичких странака. Ту је настала и тада популарна крилатица „Плати порез за мене, па да гласам за тебе“. У Америци на Зеленом венцу свирала је оријентална музика са трбушним плесачицама, од којих су биле најпопуларније Алегра и Аида Каиро. И у овом, као и у многим другим локалимa, спроводила се у суштини прикривена проституција, која је, иако законом забрањена, увек постојала. Већина хотела имала је и собе резервисане за „то“. **Бела лађа** у Савамали промени-

Ресторан Октопус – бивша Бела лађа

ла је највише власника и највише имена (звала се и **Макарска** и **Шибеник**) и одувек су се у њој служили морски специјалитети, уз адекватну музику, па су ту наступале и далматинске клапе. До недавно је у истој згради, поред Бранковог моста, постојао рибљи ресторан **Октопус**, а сада је ту рокерско састајалиште **Чорба Бели орао**, на углу улица Краља Милана и Краља Милутина још крајем XIX века имао је дозволу за организовање забава, а у њега је често залазио познати сликар Ђорђе Крстић, који је ту организовао изложбе и окупљао уметничку елиту. Једна од старијих била је и кафана **Краљевић Марко**, преко пута Манакове куће, такође чувена по „добром“ ноћном проводу. **Народна кафана** (по неким изворима звала се и **Домаћа кујна**), отворена је 1893. године на углу Немањине и Балканске, а у њој се због квалитетних а јефтиних оброка, редовно хранио и песник Тин Ујевић.

Посебно велики број кафана на Савском венцу отворен је у време док се градила и пошто је отворена београдска железничка станица 1884. године. Од тада се и више путовало па је

у том делу Савамале никло мноштво кафана и хотела. Тад су почеле да се отварају и прве за друге, банке и друге урбане институције. Крајем XIX и почетком XX века само у Балканској било је неколико познатих кафана, и то: **Тетово, Обилић, Девет Југовића и Лазаревац**. Занимљиву кафанску историју има и Сарајевска улица, која је тих година убрзано почела да се насељава. Тако се једна од кафана у њој звала **Гарибалди** и имала је дозволу за организовање забава, а названа је по чувеном италијанском хероју, због радника из Италије који су ту прво дошли као добровољци, а потом радили на насипању Баре Венеције, пре градње железничке пруге и станице. У њој су се касније окупљали и припадници Народног радничког покрета. Одмах ту, на почетку Вишеградске улице отворена је и кафана **Код два Талијана**, која је вероватно имала сличне муштерије. Била је ту и кафана **Златан паун**, док је **Пирот** из Сарајевске улице касније променио име у **Сарајево**, у ком је 1906. године било седиште „Абрашевића“, а где је своје концерте држало и Радничко типоградско друштво „Јединство“.

Преко пута Железничке станице била је кафана **Два бела лабуда**, која је почетком XX века променила име у **Два гаврана**, а ту негде био је и **Штиблер**, отворен 1897. године, у ком су често организоване забаве и концерти, као и политички зборови, да би касније, налазећи се пред истоименог хотела, променио име у **Мали Петроград**. Ова кафана остала је упамћена по власнику Штиблеру, па је и у историји остало забележено да је **Код Штиблера** културна секција „Радничког“ често одржавала концерте „са хорским певањем и игранком“. Најзад, на Хајдук Вељковом венцу била је кафана **Чедић**, а ту негде и кафана **Стари влаковођа** у којој је своје ватрене политичке говоре држао Димитрије Туцовић.

Много је кафана још било на Савском венцу, посебно у Савамали, о којима се тек понешто

зна, иако су све оне имале своје специфичности и у одређеним периодима биле места политичког, спортског, па и културног живота. У доста (по подацима) шкртом списку који следи, можда ће се поткрасти и понека грешка, можда ће се појавити и понека кафана са народским, а не званичним, називом или је пак нека од њих запамћена само по имену власника. Сигурно је да све оне нису постојале у исто време, као и то да су исти локали често мењали имена, а да су се имена селила из једне зграде у другу. Но, нека остане забележено да је негде на месту данашњег Бранковог моста у XIX веку постојала кафана **Код катарке**, да су у Савамали биле и: **Ристина механа, Тоскина кафана** у Тоскином сокаку, код Тоскине чесме, чији је власник био Ђорђе Тоска, а наследио га син Тодор Тоскић. **Томина башта** била је на углу Нема-

Хор „Радничког“ под руководством Др Војислава Вукчевића, са наступа Код Штиблера

НАЗВАНИ ПО КАФАНАМА

Поред већ поменутог **Смутековца** и **Зеленог венца** и други делови Савског венца добијали су имена по кафанама, па је тако крај око Улице кнеза Милоша добио име по кафани **Губеревац**, а деценијама је постојао и истоимени фудбалски клуб. Ова кафана је касније променила име у **Леп изглед** у ком је дуго било седиште Београдског лоптачког савеза (и данас постоји истоимена кафана – али на Сењаку) па се тако и данас парк између Савезног МУП-а и Газеле зове **Код лепог изгледа**. Иста кафана је и други пут променила име – у Дом, а у њој је 1928. основано Спортско друштво Железничар. Цео тај део града, који данас називамо Мостарска петља, добио је потом име по кафани **Мостар**, која је ту никла почетком XX века, а сама добила име по мостићу преко Мокролушке реке, која је ту да текла, да би изградњом ауто-пута била претворена у понорницу. Занимљиво, пре тога, овај крај се звао **Код три кључа**, опет према истоименој кафани која је ту била, баш као и кафана **Љубић**, у којој су се одржавали бројни раднички скупови.

Код лепог изгледа

Хотел Оријент са истоименом кафаном (у првом плану)

њине и Кнеза Милоша, а **Мали оријент** у Немањиној, познат као стециште „лаких жена“, **Код владике**, на углу Немањине и Балканске, **Војвода Лома** у Ломиној улици, **Хладно купатило** и касније **Цар Урош** поред Саве, **Златни грозд** у Господској (Бранковој) улици, **Код грозда** и **Стара Србија** у Богојављенској (данас Поп Лукиној) улици, **Шишка Лазина кафана**, **Златна лађа** у улици Краљевића Марка број 7, **Зисина кафана** у којој су се одржавали чувени балови, па **Маћедонски цар**, **Наполеон** у Црногорској, те **Радничка кафана**, **Демир капија**, **Мала кафана**, **Дај Дам** у којој су певале чувене певачице Софка Николић и Вука Шехеровић, **Личанин** (касније **Код два Личанина**) и **Босна**, све у Босанској улици, у коју су долазили чланови „Младе Босне“ и сам Гаврило Принцип, по ком је ова улица касније и названа. У Савамали, која је била незванична престоница кафанског жи-

вота, отуд и називана **Кафанска махала**, био је и **Црни коњ** у ком су се окупљали радници оближње Државне штампарије, новинари и писци, **Код голуба** у Карађорђевој и кафана **Два голуба**, на углу Каменичке и Босанске, у коју је долазио Петар Кочић, да би кафана по његовој смрти понела његово име.

Кафана Мостар и истоимени трг

Кафана Зелени венац

Значајан кафански, па и културни центар био је и **Зелени венац** који је своје име добио по кафани коју је ту 1938. године отворила Немеица – фрау Херман, узевши у закуп локал Алексе Симића, политичара, а потом и дугогодишњег министра и на улазу у кафану окачила неки венац од лима, офарбан у зелено, да би народ то убрзо назвао **Код зеленог венца**, а потом је и цео овај део Београда добио то име. Не би ли се мало „овајдио“ о маркетинг госпође Херман, неко је убрзо отворио и **Жировни венац**, а поред већ поменутих кафана у овом крају, о ком ће још бити речи у „позоришном“ поглављу, биле су ту и **Човићева** и **Најдановићева кафана** и **Црни петао** у ком су се, као и у већини обилжњих локала, сакупљали припадници и симпатизери „Младе Босне“.

Кафана Код три сељака

Данашња **Славија**, која је такође име добила по истоименом хотелу (кафани), дуго је у односу на најстарији део града, па и Савамалу, била далека периферија, са баруштином око које су из тврђаве и око ње долазили „у лов на дивље патке“. Тек пред крај XIX века и овај крај је почео да се насељава, а никле су и прве кафане. Једна од најзнаменијих и најдуговечнијих на савсковеначком делу Славије, била је кафана **Три сељака**, на крају Улице краља Милана, преко пута данашње Митићеве рупе, која је у прво време била права друмска механа, са шталама за коње и собама за преноћиште. Касније, с изградњом железничке станице и овај крај се мења, а у **Три сељака** долазили су све отменији гости, међу којима је највиђенији био вођа демократа Љуба Давидовић који је ту имао и свој

сто. Од 1924. ту је било и седиште „Абрашевића“, а ту су одржавани и бројни концерти и предавања.

На месту где се у Славију „улива“ Немањина улица постојала је и кафана **Велика Жупа**, а ту негде поред ње била је и **Задруга** која је остала упамћена по једној виолини. У ту кафану је, наиме, после Првог светског рата, каже прича, из заробљеништва у Мађарској стигао један Циганин са Чубуре и са собом донео виолину на којој је понекад свирао и не слутећи какву вредност има у рукама. После његове смрти његова удовица је виолину продала власнику кафане, а овај је окачио на зид, да се нађе ако неко жели да засвира. Њена вредност никад се не би сазнала да у кафану, после концерта у Београду, није свратио у то време чувени виолиниста

Франсис Арањи и видеви виолину која је две године ту служила као нека врста кафанског декора, пожелео и да засвира на њој. Произведши прве тонове на њој виолиниста је приметио да у рукама има вредан инструмент и с места понудио цену „која се не одбија“. Тек кад је стигао у Аустрију и сам је сазнао да се ради о ретко вредном примерку Страдиваријусове виолине, која је потом (да ли и данас?) као драгоценост дуго чувана у једном замку код Беча. Кад је о „проналаску“ ове виолине почела да пише бечка штампа, вест су пренеле и београдске новине. Газда кафане закључио је да је „преварен“, а у целу причу укључила се и штампа, покушавајући да ову драгоценост, наравно безуспешно, врати у Београд.

„Превареном“ се осетила и породица покојног Циганина, тражећи од газде кафане надокнаду. Но, тај део нагодбе најлакше је регулисан, једном гала-вечером за целу породицу покојног Чубурца.

У делу Савског венца између Славије и Савамале, који се знатније насељавао тек у XX веку, постојала је и кафана **Црна мачка**, у Студеничкој (данас Светозара Марковића) улици број 61, чији је власник до Првог светског рата био Франц Штибнер, а у којој је 1908. године било седиште „Абрашевића“.

Недалеко одатле, у Бирчаниновој улици постојала је (а и данас постоји) кафана **Мали Париз**, која је, као прва у Београду, на јеловнику имала искључиво француска јела.

Значајну улогу у култури Београда имала је и кафана **Мањеж**, на месту данашњег Југословенског драмског позоришта (о којој опширније у позоришном поглављу), коју је држао извесни Бица, са очитим смислом за маркетинг. Пошто је кафана имала две велике сале и била регистрована за забаве и балове, у новинама је често излазио оглас у ком се Београђани позивају да у **Мањежу** дочекају Нову годину, а који је гласио – „Прасе и ћурка на лутрији, крофна са Наполеоном. У горњој сали лумперајка, у доњој игранка. Музика и песма без критике“. Пошто је читав овај крај био окружен војним објектима и установама, поред Мањежа и оближњег Официрског дома, налазила се и кафана за ту локацију логичног имена – **Барутана**.

Некадашњи изглед Трга Славија

„Београдски Мали пијац потопила Сава“ – поплава у Савамали

САВАМАЛСКИ ХОТЕЛИ

Иако су друмске механе и ханови, са преноћиштима, као њихове претече, постојале и раније, први хотели у данашњем смислу почели су да ничу на територији данашњег Савског венца тек са проласком железнице и изградњом железничке станице 1884. године. Због тога ни мало не чуди да су готово сви овде поменути хотели били на територији Савамале у непосредној близини Железничке станице.

И наравно, сви овде поменути хотели имали су и своје кафане које су, често имале и своје специфично независан културно-забавни живот. Или су, пак, то у суштини биле само кафане, са неколико соба „за преноћиште“. Иако је по неким историјским подацима и у турско до-

ба негде на месту данашњег **Хотела Бристол** постојао некакав хан, хотел и кафана на овом месту појављују се у службеним и историјским списима 1865. године када га је купио и преузео Риста Паранос и отада носи назив **Параносов хан**, да би га касније преузео извесни Ковачевић па се звао **Ковачевићев (или Ковачев) хан**, а кафана у склопу исте зграде звала се **Код Ковачевића**. Ова зграда срушена је 1904. године.

Слична прича важи и за **Лиман хан** који се налазио негде поред Лиман џамије која је била у Карађорђевој улици код данашњег Бранковог моста. Ову зграду је касније купио Риста Крсмановић и претворио је у механу, а потом у стамбену зграду.

Хотел Босна отворен је у Карађорђевој улици 1860 године на месту које се у то време звало Мали пијац. Познат је, између осталог и по томе што се у њему појавила прва берза, али и по певачицама које су ту увеселјавале госте: Малој Мири и Гаравој Јули. Зграда у којој се налазила Босна, срушена је 1909. године и данас се на том месту налази бензинска пумпа.

На Малом пијацу се такође налазио и **Хотел Европа**, познат и по томе што је у његовој сали 1906. године основана Уједињена радничка уметничка трупа „Абрашевић“, међу чијим оснивачима су били и: Јован Скерлић и Димитрије Туцовић. Како је овај крај тада био и центар књижарско-штампарске делатности није случајно и да је у **Европи** такође било и седи-

Хотел Бристол

Мали пијац, Београдска задруга и Хотел Босна у позадини

ште Певачког типографског друштва „Јединство“. Након затварања овог хотела истоимена кафана отворена је недалеко одатле у Босанској (Гаврила Принципа) улици.

Средином XIX века у данашњој улици Милована Миловановића отворен је **Хотел Асторија**, који и дана ту постоји.

Поред Саве, у данашњој улици Браће Крсмановића број 3, где је било царинско пристаниште, у то време је постојао и хотел, са кафаном, назван **Венеција**. Слично оној старој главоломци – Шта је старије, кокошка или јаје – стоји и питање да ли је Бара Венеција, која се раније звала Циганска бара, по становницима који су

насељавали крај око ње, добила име по овој кафани-хотелу или је пак хотел добио име по бари коју је неко, не без духовите ироније, упоредио са Венецијом.

Познатије као кафане, са по неколико соба „за издавање“ биле су: **Жировни венац** на Зеленом венцу, **Златан коњ** на углу Господске и Поп Лукине, **Златна лађа** у Краљевића Марка број 7, коју је држао капетан Миша Анастасијевић и **Кичево** на углу Каменичке (или Црногорске) и Карађорђеве, које је постојало још у првој половини XIX века и било познато по „женама сумњивог морала“ и бројним нередима и тучама, због чега је називано и **Крвава кафана**.

НЕСВАКИДАШЊИ НАЗИВИ

У делу Савамале, а претпоставља се да је у Карађорђевој улици (дал’ на Савском венцу ил’ у Старом граду – не зна се), тек, налазиле су се две кафане сличних имена: „Код 19 басемака“ и „Код 12 басемака“. Сигурно је да поменути басамци немају везе са Великим степеницама, где их је било много више и поред којих су се налазиле неке друге кафане, као и то да су у том делу Карађорђеве све куће, због плављења и повезаности са Варош капијом и горњим деловима града, имале мање или више басемака преко којих се у њих улазило.

У Савамали се, такође, иако можда не под тим именом, налазила и кафана „Код Надине“, названа тако по власници или можда келнерици, а упамћена по томе што је у њу редовно долазио композитор Стеван Мокрањац, који је ту компоновао и нека од својих дела.

Код железничке станице постојала је кафана „Код лепе Јелене Ђевабцике“ у којој су се окупљали београдски слободни зидари – масони, међу којима су биле и неке од најугледнијих личности тога доба.

Ипак, најзанимљивија је прича везана за име кафане „Код поцепаних гађа“, при крају Улице књаза Милоша, које је очито алудирало на социјални састав муштерија и целог краја у ком се кафана налазила. Ово име, међутим, иритирало је многе, па је с њим у вези интервенисала чак и краљица Драга Машин, да би га после великих притисака власник променио у „Три кључа“.

На месту где је некад постојао некакав турски хан, преко пута железничке станице, подигнут је крајем XIX века **Хотел Петроград**, који је пројектовао знаменити француски архитекта и сликар Едуард Леже. Као један од најбољих и најлуксузнијих у граду Петроград је одлично радио, па је првобитна зграда срушена пред Први светски рат, да би на истом месту (где је и данас) била подигнута много већа, са 94 собе и 162 кревета. И пре и после Петроград је био познат по организацији разних културних приредби, балова и концерата озбиљне музике, а касније и по првим биоскопским пројекцијама.

Прво кафана, а потом и **Хотел Оријент**, изграђен 1887. године, познат и као **Бајлони**, по чувеној породици која га је држала, налазио се на углу Хајдук Вељковог венца и Немањине, у згради срушеној 1964. године. И у њему су се одржавали концерти и балови, баш као и у Солуну у Немањиној улици у ком је, док је стални оркестар био на паузи, једном приликом засвирала и банда чувеног научника Мике Петровића Аласа, звана Суз, тако добро да је стални оркестар касније у паузи увек односио инструменте са собом.

По организацији балова и весеља био је познат и **Хотел Вашингтон**, отворен поред железничке станице 1899. године.

У истом крају, без много података о њима, налазили су се на размеђи векова и хотели: **Софија** и **Цариград** у Карађорђевој 85.

Нови Свет је био на углу Балканске и Гаврила Принципа и у њему су, у складу с именом, организоване бројне забаве „европејског типа“.

Хотел Бристол изграђен је 1910. по пројекту архитекте Николе Несторовића и дуго годи-

на био је понос Београда и најлепши у граду. Изграђен је на иницијативу Луке Ђеловића, који је заслужан и за изградњу Београдске задруге и за цео Мали пијац, поред ког се налази(ла) и његова кућа у крају који је почетком XX века називан „Београдски сити“ и био један од најлепших у граду.

Последњи у хронолошком низу, на месту које је читав век пре тога имало богату кафанску традицију, 1936. године изграђен је, на углу Немањине и Балканске, још увек постојећи **Хотел Београд**.

ПОЧЕЦИ ПОЗОРИШНОГ ЖИВОТА У БЕОГРАДУ

Иако је неких елемената и зачетака театра било још и у првобитној заједници, па кроз бројне паганске и друге обичаје и кроз целу историју, до античких позоришта, средњовековних путоујућих дружина и других облика, чега је кроз векове, макар у знацама, бивало и на овим просторима, ми се из разумљивих разлога овде нећемо бавити тим делом позоришне историје.

Мада је у Београду и раније бивало неких приредби које би се условно могле назвати позоришним чином, за прави почетак позоришног живота сматра се представа „Смрт Стефана Дечанског“, Јована Стерије Поповића, одиграна 4. децембра 1841. године (по старом календару) у **Театру на Ђумруку**, у данашњој Карађорђевој (тада Савској) улици у броју 17, поред Великих степеница. Зграда у којој је никло прво позориште у Београду била је у ствари царинарница, изграђена поред Саве 1835. године, по пројекту „инципира“ Франца Јанкеа, а ради повећаног трговачког промета и потребе да се убраном царином пуни државна благајна.

Судећи по првом позоришном плакату поменута представа почела је „у пет сахата на вече“, а „за висока лица справљено је шест ложа“ и да се „за једну ложу плаћа један дукат цесарски, за прво место два цванцика, а за друго место један цванцик“.

Пажљивији читаоци приметиле да се овај део Карађорђевог не налази на Савском венцу, али свакако јесте део Савамале која се највећим својим делом налази на нашој општини. Био или

не на Савском венцу, свакако је ту у комшилuku, **Театар на Ђумруку** неизбежно је стожерно место у историји позоришта у Београду, мада постоје и историјски веома утемељене тврдње да ту, ипак, није одиграна и прва представа.

Иста позоришна дружина, која је формирана у овом театру, наине, наступила је скоро месец дана раније, 7. новембра, у време док се сала у Ђумрукани припремала за позориште, у Кнежевом здању, изводећи драму у три чина „Краље-

и прву представу. Но, како се код књаза, у његову кућу, у то време ишло само по позиву, то представа није била отворена за све заинтересоване, па за њу нису штампани плакати, те је многи историчари због тога заобилазе.

Било како било, **Театар на Ђумруку** јесте био прво званично позориште у Београду, које се на својим почецима суочавало и са бројним проблемима. Један од „горућих“ била је чињеница да није било глумица, јер се то у то време није

Прва глумица која је пронађена, да се спасе достојанство позоришта, била је извесна Јулка Панчевка, која је била прилично тамнопута, те су за сваку представу морали да је обилно посипају брашном да би јој побелели лице, врат, рамена, јер јунакиње које је тумачила у то време су по правилу биле нежне, крхке и млечно беле. Са брашном које је са ње обилно падало током представе ни улоге које је играла нису могле бити превише ефектне. Тако се и Јулка, разочарана реакцијама публике, с тугом у срцу опростила од позоришне уметности и дуго је времена требало да се Београђанке осмеле и почну да се баве глумом. То се, међутим није десило у старој Ђумрукани, која је релативно кратко трајала, јер тек што је у њој заживело стално позориште, чију екипу су добрим делом чинили глумци из Аустро-Угарске, махом Срби из Земунa и Панчева, алергични на политичке идеје које су одатле долазиле Уставобранитељи су најурили све „странце“, тако да је ово позориште 1842. престало са радом.

Позоришни живот тиме, срећом, није замро, само се преселио у друге просторе, односно кафане, у тадашњем Београду. Једно време представе су игране у хотелу **Старо здање** у Теразијском кварту, али и **Код енглеске краљице**, која се налазила негде на граници Варош капије и Савамале.

На представе **Код енглеске краљице** долазио је и кнез Михајло, који је био велики поштовалац театра и културе уопште и највише захваљујући његовој љубави према позоришту покренута је иницијатива за изградњу првог правог – Народног позоришта. Историјске околности су режирале случај по ком је Михаилову

Ђумрукана, према студији коју је израдио Завод за заштиту споменика културе града Београда

вић Марко и Арапин“, коју је написао Атанасије Николић, у то време професор математике и начертанија у Лицеју и инжењер кнеза Милоша, који је уједно и најзаслужнији за озелењавање Београда и прве паркове у њему. Како је, студирајући у иностранству, постао и велики љубитељ театра, он је 1841. основао прву сталну дилетантску (аматерску) позоришну дружину и, бавећи се и сам писањем, са њом одиграо

сматрало достојним „за женску чељад из бољих кућа“. Тако су у почетку све женске улоге играле мушкарци, мада ни то није било једноставно, јер и глумци су нерадо пристајали на такве улоге. Остало је забележено да су први који су на то пристали били државни чиновници Светозар Бантић и Никола Сераф-Костић, који су пристали под условом „да их нико не назива Сека-Персама“.

идеју преузео кнез Александар Карађорђевић који је за градњу Народног позоришта приложио 1.000 дуката, капетан Миша Анастасијевић приложио је 500, а из државне касе издвојено је 2.000. И све би било лепо да за локацију није изабран Зелени венац који је у то време био једна велика (касније исушена) бара са неколико кафана око ње.

Пошто се радило о озбиљном послу, за пројекат је ангажован италијански архитекта Касано и по његовом плану радови су започели 1852, да би одмах након урађених темеља били и обустављени, јер појавиле су се гласине, које су форсирали сами градитељи, да се ради о подводном терену и да посао „неће да ваља“. За стручну експертизу позван је бечки архитекта Баумгартен који је, запрепастивши све који су у то били укључени, изјавио да ће се читава конструкција због нестабилног тла срушити за неколико месеци, најдаље за годину-две. Радови су обустављени, а његова прогноза се, нажалост, показала тачном, тако да се од свега одустало, а прикупљене паре су већ до тада потрошене, јер је и Касано одавно наплатио свој пројекат и отишао у Италију. Тако је Народно позориште у суштини било прва српска промашена инвестиција. Но, пошто је дух већ био пуштен из боце у коју га нико више није могао вратити, то се и позоришни живот, иако помало стихички, развијао и без институционалног театра.

Педесетих година XIX века позоришни живот Београда преселио се добрим делом у кафану **Код Шоповићевог купатила**, која је 1850. отворена у Савамали, на месту данашњег Економског факултета. Непосредно поред новоотворене кафане њен власник Никола Шоповић је

већ држао купатило „са парном илицом“, па је и позориште поред њега ускоро названо **Театар код купатила** или **Шоповићев театар**. Поред домаћих драма код Шоповића су често гостовале и трупе „из прека“, па је ту 1857. године ту (доста дуго) своје представе играо и Немац Хуго Прајс са својом трупом, на немачком језику „за београдске Немце и радознале Србе“. Како Немаца у Београду у то време није било баш толико да из вечери у вече пуне позоришну салу, а ни Београђана вољних да гледају представе на немачком, то су представе биле слабо посећене. Чланови дилетантске (аматерске) трупе који су Код Шоповића такође играли своје представе, међутим, видевши да су његове предста-

ве озбиљније припремљене, замолили су Прајса да са њима уради неке наше текстове. Тако је он у суштини био први позоришни редитељ ангажован из позоришно развијенијег света, а како је квалитет будућих представа био очит то је и сама позоришна игра била дигнута на виши ниво. О раду позоришта **Код Шоповићевог купатила**, нека остане забележено и то да је у њему 1867. године по први пут у Београду гостовала и немачка професионална позоришна трупа Карла Ремија.

Важно, можда и најважније позоришно место, половином XIX века представљала је **Књажева пивара**, отворена 1840. године, на углу Балканске и данашње улице Адмирала Гепрата,

Књажева велика пивара

у којој су крајем педесетих година почеле да се играју и позоришне представе, које су у прво време играле чланови већ поменуте дилетантске трупе коју је припремао Хуго Прајс, као и **Омладинско позориште** које је такође водио овај Немац. Већ почетком шездесетих година у **Књажевој пивари** је постојала стална позоришна сцена, названа **Театар код пиваре**, чији је редовни гост био и кнез Михаило. У раду овог позоришта редовно је учествовао и најчувенији сликар тога времена Стева Тодоровић, који је на разне начине учествовао у чак 53 (различите) представе, било као глумац и певач у њима, а готово увек као сценограф, радећи паралелно и као учитељ мачевања (фехтовања), а самим тим и као позоришни педагог за ову, у то време на сцени често упражњавану, вештину.

Кнез Михаило је, као што рекосмо, волео позориште и често је у њега одлазио. Легенда каже да је једног дана 1867. године, након представе „Госпође и хусари“, у сали **Код енглеске краљице**, упитао Јована Ђорђевића, позоришног посленика (будућег оснивача и првог управника Народног позоришта) да ли је задовољан условима у **Сушићевој дворани**, како су ово позориште још називали.

– Ма добро је, господару, али није баш удесно! – одговорио је Ђорђевић.

– Сазидаћемо ми вама театар за себе, па ћете бити задовољни! – узвратио је кнез Михаило, а већ сутрадан градом се прочула прича о кнежевом обећању. После четири месеца почело је и рушење Стамбол-капије и крчење земљишта у близини.

План зграде Народног позоришта урадио је београдски архитекта Александар Бугарски,

ПОЗОРИШНА САЛА И ПУБЛИКА

Сала „Театра код пиваре“ имала је двадесетак редова (са пролазом између) у које су биле поређане обичне дрвене кафанске столице. Под је био патосиран обичним дрвеним даскама, а гледаоци су долазили најчешће блатњавих ципела, тако да би се током представе, кад би публика скочила на ноге и почела да „навија“ за своје јунаке, дизала велика прашина. Угођај су употпуњавале гасне лампе које су осветљавале позорницу и салу испуњавале димом, а да све буде „у тону“ сала је загревана великом бубњаром у коју је послужитељ, мало-мало, не марећи за буку током представе, убацивао цепанице. Без обзира да ли је на сцени „умирао“ Краљевић Марко или Бановић Страхиња, а публика сузама заливала блатњави под.

А редовно је било и комичних ситуација, јер позориште није имало своје реквизите па их је обично позајмљивало од имућнијих грађана. Тако су се често током представе могла чути и добацивања, као на пример: – Ено га мој канабе! И то би тако трајало док сви не би обнародовали делове свог покућства на позорници.

Кнезу Михаилу, који је редовно пратио скоро све представе, када би дошао, приношена је фотеља и стављана испред првог реда и мада га је народ веома поштовао, када би се публика у навијачком жару еуфорично унела у представу, уз звиждање и галаму, неретко би ка позорници полетели и разни предмети, чак и столице, али га срећом никад нису погодиле. Међутим, пошто се управа позоришта у таквим тренуцима увек хватала за главу, донесена је одлука да се направи посебна ложа „за кнеза и виђеније госте“ у коју се улазило директно са улице.

искористивши већ поменути првобитни план италијанског архитекте Касана за позориште чија је градња била започета на Зеленом венцу.

Кнез Михаило одлучио је да Народно позориште подигне сопственим новцем и да то буде његов поклон Београду и српском народу. У ту сврху издвојио је за то време огромне паре. Захтевао је да посао буде готов до 15. октобра 1868. године и да га лично обавештавају о радовима, а извођачу радова Јосифу Штајмлекнеру је, ако све буде добро и на време, обећао посебну награду од 250 дуката.

Нажалост, кнез Михајло је убијен у Кошутњаку 29. маја (по старом календару) 1868. године

и није дочекао ни почетак радова, јер камен темељац положен је 18. августа. Радови су текли доста добро и Народно позориште је свечано отворено 30. октобра 1869. године. Отворио га је први управник Јован Ђорђевић, који је у међувремену осмислио и обликовао његово унутрашње устројство. На отварању је било хиљаду званица, које су са блатњаве улице ушле у прекрасни позоришни хол, а уз доста симболике Народно позориште је отворено представом Ђорђа Малетића „Посмртан слава кнеза Михаила“.

Занимљиву позоришну историју имала је и кафана **Мањез**, која се налазила у Улици кра-

ља Милана, непосредно поред зграде у којој се налазила касарна за војну обуку у јахању, у крају који је и иначе у то време био окружен готово искључиво војним објектима. Чак је и Вазнесењска црква, која је мало ниже изграђена 1862. године у Дудари (дудовој шумици), недалеко од Велике касарне и Војне академије, у прво време била гарнизонска црква, подигнута ради богослужбених потреба војске, на месту где је пре тога постојала тзв. шатор-црква. Елем, у кафани **Мањез** – подигнутој на таквом месту, најчешће су се сакупљали официри из оближњих војних објеката и би-

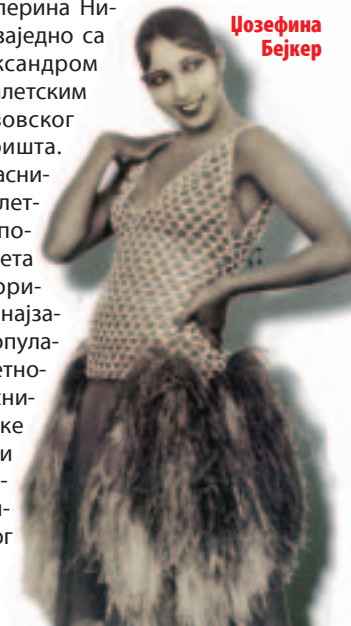
Нина
Кирсанова

ла је чувена по организацији балова и игранки. Како је тај примат од 1896. године почео све више да јој претима новоизграђени Официрски дом (данашњи СКЦ) то се и Мањез све више оријентисао на издавање својих пространих сала позоришним трупима за приказивање представа. У то време већ Народно позориште је било озбиљна театарска институција, тако да су се у Мањезу играле једноставније представе, те је он на неки начин био претеча нечега што би се данас, без погрдног призвука, могло назвати „булеварским позориштем“.

Позориште Мањез

Свој најозбиљнији период ово позориште доживело је пред крај Првог светског рата, када је у бомбрадовању оштећено Народно позориште. У то време појавио се предлог, који је наишао на плодно тле, да се пространа сала мањежа, у ком су јахачи вежбали с коњима, претвори у позоришну. Њено преуређење потрајало је до јануара 1920. и све до 1922. године **Мањез**, односно **Позориште на Врачару**, је било једина театарска кућа у граду, која је преузела већину представа из Народног позоришта, наставивши и свој независан и паралелан позоришни живот и касније. У њему је стицајем околности 1921. основана београдска опера, а ту су често играле и балетске представе. Ту се први пут 1923. године појављује и чувена руска примабалерина Нина Кирсанова, заједно са супругом Александром Фортунатом, балетским мајстором Лавовског великог позоришта. Кирсанова ће касније, уз светску балетску каријеру, постати и шеф балета Народног позоришта и једна од најзаслужнијих за популарисање ове уметности код нас, оснивачица балетске школе и чувени кореограф. У Мањез ће се вратити током Другог

Џозефина
Бејкер

светског рата, када је Народно позориште поново оштећено у шестоаприлском бомбардовању и све представе пресељене у Мањез.

Захваљујући добрим делом и светском угледу Нине Кирсанове у Београду су између два рата гостовале и: велика Нина Павлова, једна од најпознатијих балерина свих времена, као и чувена америчка играчица Џозефина Бејкер.

Паралелно са комплетним репертоаром Народног позоришта, током Другог светског рата у Мањежу је своје представе играо и немачки војни театар тако да ће та „мрља“ (иако Немцима то нико није могао забранити) учинити да име ове куће наредних деценија готово буде избрисано из наше позоришне историје, али и да се у њу после рата усели новоосновано Југословенско драмско позориште.

КОНЦЕРТИ, БАЛОВИ И ИГРАНКЕ

Упоглављу посвећеном боемском животу већ смо помињали кафане у којима су одржавани концерти, балови и игранке. Неке су се током деценија и специјализовале за организацију оваквих дешавања, која су се, за пробрану елиту организовала и у готово свим виђенијим кућама, од владарских дворова, до домова најбогатијих Београђана тога времена. Ствар престижа је било ко ће обезбедити бољи оркестар, па је тако у Београду (нажалост не и на Савском венцу) 1847. гостовао и Јохан Штраус. Готово се подразумевало да на значајнијим баловима свирају оркестри „из прека“, најчешће Земунци, Панчевци или Новосађани, а неретко и из Немачке, Италије, Француске...

То је доба кад у Београд почиње да продире европски дух бечког кова. Многе кафане доби-

јају европски дух и културне садржаје, враћају се наши први „Европејци“ који су о државном (или свом) трошку отишли тамо на школовање, и у живот уносе нови начин опхођења и нове појмове, а жене почињу да се облаче „по моде укусу“, да излазе на игранке и играју игре „по бечком танцшулу“.

Шездесетих година у моду су ушли и балови који су посебно свечан изглед имали у време владавине кнеза Михаила и представљали скуп високих кругова у Београду. Кнегиња Јулија

имала је „европејско“ васпитање и није волела оријентално „затварање у четири зида“, а кнез Михаило се радо повиновао жељама лепе кнегиње, па су и сами у свом дому некад и једном недељно приређивали балове, који се све више организују по целом граду (и за ниже слојеве) и оухватају све више људи. На баловима у двору знало је да буде и по 300 званица, међу којима и стране дипломате, барони и грофови.

Балови, међутим, нису били само забава. Општина вароши београдске досетила се да их искористи и у добротворне сврхе, па пошто је 1961. године донета одлука да се зида прва грађанска болница решено је да се у ту сврху (1862) приреди први добротворни бал. У почетку није баш ишло глатко, али кад се по вароши прочуло „колико је ко приложио“ резултати су бивали све бољи. Остало је забележено да је 1865. године на балу приређе-

**Холивудска звезда
Долорес дел Рио**

Официрски дом – некад, СКЦ – данас

ном у исту сврху прикупљено 1667 дуката, од чега је највише приложила кнегиња Јулија, која је сносила и трошкове организације у висини од 189 дуката.

Да би могли да приређују балове у својим домовима имућнији Београђани су почели и да уређују станове по европској моди, да избацују остатке оријенталног и купују модеран намештај, па је то постепено утицало и на развој привреде и културе уопште, јер у Београд тим поводом долазе са Запада први дизајнери намештаја и ентеријера, тапетари, собосликари и други врхунски мајстори свог заната.

Касније, када је Београд увелико попримио обресе европског града, у време између два светска рата, када је Војводина постала део нове Краљевине Југославије, а културни живот у Београду све живљи и богатији, овде су (у На-

родном позоришту и Мањежу) гостовали: Берлинска опера, миланска Скала, славни пијаниста Артур Рубинштај, холивудска звезда Долорес дел Рио и друга светски позната имена.

За нас на Савском венцу, а и за културни живот Београда уопште, важан датум био је 14. август 1895. године, када је у Улици краља Милана број 48, отворена зграда у коју је, окружен бројним војним објектима и институцијама, смештен официрски клуб, касније познатији као **Официрски дом**.

Отворио га је поздравним говором сам краљ Александар Обреновић, на ког ће осам година касније бити извршен атентат, познат као Мајски преврат. Иронијом судбине атентат ће бити планиран баш у том дому, а извршиће га група официра, предвођена Драгутином Димитријевићем Аписом, која ће управо одавде кренути.

Официрски дом саграђен је у духу романтизма, према пројектима Јована Илкића и Милорада Рувидића, као јединствена грађевина, налик на средњовековни замак, представљајући и тада и сада једну од најатрактивнијих грађевина у Београду. Одмах по отварању ово здање преузима примат у организацији многобројних културних приредби, сусрета и посебно официрских балова. Војска и њени официри су у то време били изузетно цењени и популарни. Самим тим и балови организовани у Официрском дому, осим врхунске забаве, представљали су и лепу шансу да се на њима, за ћерке из бољих кућа, међу официрима пронађе „добра прилика за удају“. А балови у Официрском дому били су добро организовани, уз поштовање традиционалних обичаја лепог понашања, али и промовисање нових „европејских“ културних

РЕНЕСАНСНИ ДЕРОКО

Једна од најобразованијих, истовремено и најживописнијих личности које су живе у Београду крајем XIX и добар део XX века био је архитекта Александар Дероко, који је дуго становао у Савамали, у стану изнајмљеном од Луке Ћеловића, најзаслужнијег што је Мали пијац, део Карађорђевог улице, у то време био центар Београда, називан и Београдски сити.

Као професорско дете Дероко је своја широка интересовања градио и тиме што му је један ујак био Јован Ђорђевић, оснивач и први управник Народног позоришта, а други чувени књижевник Стеван Сремац. Даљњи рођак био му је и песник Милутин Бојић, а најбољи пријатељ писац и сликар Растко Петровић, брат чувене сликарке Надежде Петровић. Сам Александар Дероко је још као гимназијалац био један од најбољих пливача у Београду, са бројним медаљама освојеним у „препливавању Саве“, да би потом био учесник балканских ратова и Првог светског рата, један од 1300 каплара, потом и један од наших првих авијатичара. Иако по образовању и занимању архитекта, био је и одличан сликар, путописац и историчар уметности. Сва та своја сећања и дружења сјајно је описао у чувеној књизи „А ондак је летио јероплан над Београдом“.

Један такав интелектуалац и уметник ренесансног типа „заслужио је“ да се његовим именом назове једна слепа „са три куће“ улицица на периферији Звездаре.

вредности, од музике уз коју се на њима плесало, па до најновијих модних стилова.

Официрски дом имао је богату и занимљиву (културну) историју и у деценијама које су следиле, а 1968. године предат је на управу Београдском универзитету и од тада се у њему налази Студентски културни центар, култно место уметничке авангарде и храм рокен-рола.

Атмосферу на баловима крајем деветнаестог и почетком двадесетог века лепо је у својим сећањима описао Александар Дероко:

– Београд је имао широк, како се данас каже „културно-забавни“ живот, од чијих сам ја манифестација, разуме се, био још далеко, али бих се усудио да кажем реч-две о забавама у Београду у времену пре два балканска рата, јер сам имао старију сестру удавачу коју су изводили већ и на балове... На једном крају дворане била је музика, а на другоме крају су у групи стојали „кавалери“. Дуж обе стране биле су уза зид позлаћене столице са црвеним плишем и на њима су седеле маме са својим кћеркама. Кавалери су прилазили и поклонили би се пред мајком, а кћерка је устајала и полазила на игру. Играле

Балска тоалета из 1930.

су се полке, валцери, а на крају су били кадрил и ланс. То су биле врло компликоване игре, за које је са стране стајао један стручњак, аранжер и извикивао шта, ко и када треба да ради, сад даме ово, сад господа оно... Девојке су имале лепеце (на склапање), а на свиленој пантљичици привезане мајушне књижице у којима је био „ред игара“, где су оне уписивале имена кавалера којима су коју игру обећале... Било је и маскенбала, а један је био само „тет паре“, запамти сам да се то тако звало. Како је тада летео први аероплан над Београдом, то сам ја, од танке жице и беле свиле, направио читав мали аероплан који је био причвршћен на врх високе фризура моје сестре, а мали пропелер му се при кретању окретао као вртешка.

КУЛТУРНО-УМЕТНИЧКА И СПОРТСКА ДРУШТВА

Иако је неких културних, а пре свега певачких друштава у Београду бивало и у XIX веку, осим што су своје концерте и приредбе одржавала и у неким кафанама на територији данашњег Савског венца, немамо података да је неко од њих имало ту и своје седиште.

Права ренесанса овог вида културног деловања, међутим, настаје почетком XX века, с масовнијим оснивањем првих спортских клубова, који су по правилу поред спортских секција, међу којима су доминирале оне фудбалске, имали и своје културне секције. Најчешће су то биле музичке (певачка група, хор и оркестар), а не ретко би ту биле заступљене и драмска или ре-

Дилетантска позоришна дружина Абрашевића

Позоришна секција Радничког

цитаторска секција, или дилетантска (аматерска) позоришна дружина.

Како је Савски венац, од Савамале, па све до Сењака у то време био седиште бројних фабрика и других привредних објеката, то је био и велики број цеховских спортских (и културних) друштава. Своје клубове су тако имали радници на железници, трговци, трговачки помоћници, штампарски, ортопедски, гвожђарски и други радници. И сви су они у свом окриљу имали и разне културне секције које су радиле паралелно са спортским клубовима. Те секције су добрим делом служиле за попуњавање клупског буџета, тако што су после утакмица у некој од кафана, у којој је било седиште друштва, организоване приредбе са неизоставним игранкама, за које су се обавезно плаћале улазнице. Своје, итекако развијене, културне секције имали су и они велики, најквалитетнији клубови, попут

БКС-а, Југославије или **Сокола**, као и Спортско друштво **Раднички**, које је своје седиште од 1920. године, па све до почетка Другог светског рата, имало на територији данашњег Савског венца. У Радничком су се окупљали најпознатији борци за радничка права, па су тако од чувених „седам секретара СКОЈ-а“ чак петорица били чланови „црвеног“ друштва, из ког је поникло и 10 шпанских бораца, 18 народних хероја и стотине бораца НОР-а, од којих је њих 116 и пало у тој борби. Све то, наравно, говори да је ово, као и друга спортска (и културна) друштва, било уједно и платформа за политичка окупљања и идеје. Но, то није тема ове публикације. У културним секцијама Радничког, међутим, радили су такође врхунски културни радници, па је тако један од руководилаца хорске секције годинама био чувени композитор и професор Музичке академије Др Војислав Вучковић (чије име данас носи угледна музичка школа), док је драмску секцију водио познати професор Милош Савковић, аутор уџбеника Историја југословенске књижевности.

Значајне културне активности имало је и Типографско (културно) друштво **Јединство**, које је у своје окриље окупљало раднике штампарске струке, којих је у Савамали било много.

Још старије, основано 1906. године, било је Културно друштво гранских синдиката **Абрашевић**, које је такође имало бројне музичке, као и литерарну, драмску и друге секције. И све време, организујући бројне приредбе и програме, мењајући повремено седишта, која су се махом налазила у некој од оближњих кафана, „Абрашевић“ је био на Савском венцу. Од тренутка кад је основан Раднички ова два друштва била

су готово нераздвојна и скоро да није било приредбе коју нису заједно организовали. Уосталом и чланска карта једног подразумева ла је и чланство у другом друштву. Уосталом, после увођења Шестојануарске диктатуре 1929. године, готово сви чланови Абрашевића прешли су у Раднички, јер је владало уверење да полиција неће растурати спортске клубове.

Глигорије Возаровић

Културно-уметничко друштво Абрашевић, као ретко које код нас, прославило је пре неколико година стогодишњицу, а остало је на Савском венцу до данашњих дана. Има своје лепе, још увек не потпуно завршене, просторије у Ресавској 78, поред Театра 78 и огранка општинске библиотеке, на месту које све више постаје својеврсни савсковеначки културни центар.

ШТАМПАРСТВО И КЊИЖАРСТВО

Иако баш изравно не спадају у културне приредбе, штампарство и издаваштво су, не треба то посебно образлагати, одувек били темељ сваке културе, која се, између осталог „мери“ и тиме кад су се и где појавиле прве штампарије и прве књиге и шта је у њима штампано.

Корени српског издаваштва, као и у другим културним сферама, срећом су далеко дубљи и старији од историје наше општине, чија је територија почела да се насељава тек у XIX веку. Већ тада, игром случаја, убрзо је постала центар штампарства и издаваштва у Београду.

Но, да скратимо историју која сеже вековима уназад. Она у нашем случају овде почиње с појавом **Глигорија Возаровића** који је почетком XIX века радио у Земуну као књиговезац. И мада није завршио велике школе, просвећеношћу је далеко надмашивао средину у којој је живео. Његову љубав према књизи, о чијем штампању и издавању у Београду тада још није могло бити ни речи, први су запазили Вук Караџић и Алекса Симић, значајна личност у тадашњој Народној канцеларији. Дошавши на њихово наваљивање у Београд Возаровић је прво променио две адресе око Варош капије, а 1928. године ту је дошла и његова дугогодишња љубав Сара Марјановић, да би се венчали у Саборној цркви. Сара је са собом донела и комплетан књиговезачки алат, а Глигорије веома брзо делатност проширује и на продају књига које је набављао у Бечу и Пешти, јер у Србији тада није било издавача. Од 1832. године почиње да се бави и издаваштвом, а прва књига коју је штампао описивала је Први српски устанак. Његова радња убрзо је постала место на ком су се окупљали

Државна штампарија у Поп Лукиној улици

малобројни образовани људи тога времена. Ту је настала и идеја да се Свети Сава званично прогласи за школску славу.

Будући да му је посао добро ишао Глигорије Возаровић 1837. године прави кућу у Поп Лукиној улици. Негде у то време, желећи да обележи место на ком су Турци спалили мошти Светог Саве он, на својој њиви коју је купио далеко од града, диже велики крст, префарбавши га црвеном бојом, да би читав овај крај потом био назван Црвени крст.

Издајући и штампајући бројне капиталне али и оне забавне и разне друге књиге, Глигорије Возаревић је радио све до 1864. године, да би две године касније и умро.

У међувремену, појавили су се у Београду и други штампари и издавачи, као и прве новине и часописи.

Тридесетих година XIX века држава је у Поп Лукиној улици откупила кућу од бравара Штајнлехнера и ту отворила прву **Државну штампарију**. Осим бројних књига и часописа који су у њој штампани, ова штампарија остаће позната и по издавању првог српског листа **Новина Србских** које су пре тога, почев од 1834. годину и по дана штампане у Крагујевцу. И „Новине сербске“ су, такође, имале редакцију у једној малој соби на спрату бивше Штајнлехнерове куће, у коју су једва могли стати сто, пар столица и раф са оловним словима. Изла-

зиле су редовно наредних 80 година, свакодневно обавештавајући Србе о свим важним дешавањима у земљи. За то време мењали су се бројни власници ових новина, па је једно време власник листа био и легендарни професор Коста Вујић. Он је једно време предавао и у бившој нижој, односно теразијској, (полу)гимназији, која је у згради на плацу изнад Вазнесењске цркве постојала од 1886. док се ту није уселила женска учитељска школа.

У Београду су се касније појавили и бројни други листови и часописи. Иако је град био вишеструко мањи, било их је много више него да-

Велимир Валожић

нас, па је у сваком тренутку било десетак дневних (Правда, Штампa, Мали журнал, Ново време, Вечерње новости, Одјек, Дневни лист, Самоуправа, Политика...) и још много више оних недељних и месечних издања, а поред оних „неутралних“ своје новине имале су и све тада постојеће политичке странке. Како није било радија и телевизије, најновије вести, од оних светских до тога ко се с ким верио, оженио или (ређе) развео, преко бројних трачева и информација (првих реклама) где се шта може купити, барем једне новине куповао је свако. Тиражи су били релативно мали, али и редакције нису биле велике, па се од новина могло живети, иако су се бројне гасиле, а и нове стално јављале на „медјиској“ сцени.

Било како било, тај део Београда, око Поп Лукине улице, био је штампарски центар Београда, а како су просторије редакција (због трошкова закупа) биле мале то се сав новинарски живот одигравао у оближњим кафанама. Ту су се доносиле и сазнавале вести, ширили трачеви, обављали разговори, писали текстови и добрим делом уређивали листови. Стални гости били су и писци који су у оближњим штампаријама „печатали“ своје књиге, не либећи се да пишу и текстове за новине.

У том делу Београда налазиле су се и скоро све београдске књиговезнице, па је читав крај мирисао на књиговезачки лепак и онај специфични мирис нових књига.

Половином XIX века у Београд из Беча, где је студирао медицину, после завршених студија теологије (и филозофије) у Прагу, долази Чех по имену Валаух Лоренц, ком је због слабог здравља препоручено да промени поднебље. Гово-

рио је да је у Србију дошао привучен богатством њене народне поезије, а да га је српско гостољубље натерало да ту за стално остане. По доласку у Београд нуђена му је професура, али је он то одбио и посветио се књижевном послу, радећи у прво време као помоћник књижара и издавача Милоша Поповића, брата Туре Даничића. Оженио се 1852. године Персидом Лазаревић из Панчева, преузео православну веру и променио име у **Велимир Валожић**. Три године касније постао је и српски држављанин, да би нешто касније од Поповића откупио књи-

жару и преузео посао. Почиње штампањем календара „Млади Шумадинац“, а будући образован и предузимљив убрзо је раширио посао бројним новим издањима: књигама, часописима, географским картама и разгледницама. **Издавачка књижевница Велимира Валожића** посебно је заслужна за српску културу зато што су у њој издате скоро све значајне књиге српских писаца 80-их и 90-их година XIX века. И све је штампао у оближњој Државној штампарији. Књижара Велимира Валожића била је место где су се окупљале бројне значајне лично-

Ђура Јакшић

сти из културног живота, од којих су му многи били лични пријатељи, попут: Ђуре Даничића, доктора Јанка Шафарика, Проте Матије Ненадовића и Ђуре Јакшића.

Поред књижаре у Поп Лукиној улици и књижарске мреже по тадашњој Србији имао је кућу у Босанској 33 (данашња улица Гаврила Принципа). Умро је 1888. године, а наследио га је старији син Милош, који се, за разлику од оца, одрекао штампања књига, али је наставио са њиховим популарисањем и продавањем, ограничивши се у издавачком делу пре свега на разгледнице, које је штампао у Београду од 1896. године. Угледни породични књижарски посао, под непромењеном фирмом Велимира Валожи-

ћа, све до 1941. године, наслеђивали су касније и водили и Милошев син Михаило, а потом и његов млађи брат Драгутин. Мало се зна о судбини породице Валожић после Другог светског рата, а на местима где су биле њихова књижара у Поп Лукиној и кућа у улици Гаврила Принципа никле су вишеспратнице.

Непосредно пред рат, 1940. године у крају код Мостара, у Булевару војводе Мишића никла је велелепна нова зграда Државне штампарије (касније зграда БИГЗ-а).

Али, то је већ нека друга прича.

Књижара Валожића

ОД ПРВОГ КЛАВИРА И ПРВИХ СПОМЕНИКА ДО БИОСКОПА

Много што-шта још, мање или више везано за културне почетке, појавило се први пут баш на територији коју данас обухвата општина Савски венац. Историја је забележила да је први клавир у Београд стигао 1824. године, а на њему је свирала Јелисавета – Савка, ћерка кнеза Милоша, а за њом су кренуле и друге девојке из грађанских кућа, јер је некако важило да свирање клавира приличи пре свега женама.

И сва три прва споменика у Београду, не рачунајући оне надгробне, везана су, на неки начин, за Савски венац. На иницијативу кнеза Милоша, који је финансирао њену градњу, на Теразијама је 1860. године подигнута чесма, коју је осмислио и сазидао Франц Лоран. Ту је била до 1911. године, да би у време реконструкције Теразија била премештена у Топчидер, где ће провести наредне 64 године, да би сад већ као вредан културно-историјски споменик на првобитну локацију била враћена 1975. године.

О крсту, по коме је цео крај добио име Црвени крст, рекли смо нешто у претходном поглављу. Оно што га веже за нашу општину је чињеница да је идеја о његовом постављању рођена на Савском венцу, где је његов творац Глигорије Возаровић у то време живео и радио.

Још један крст – **Крст незнаног јунака**, спада у најстарије београдске споменике, а подигао га је 1862. године лончарски трговац Ђира Христић из Савамале, након догађаја код Чукур чесме, због ког је избио велики сукоб са Турцима. Пошто је све претило да се претвори у рат са огромним жртвама, а проузроковало је између осталог и коначан одлазак Турака из Београда,

Христић је из Пеште донео велики крст од црвеног мрамора и поставио га на Малом пијаци, где ће касније нићи **Хотел Бристол** и зграда **Београдске задруге**. Много после тога крст је премештен у оближњи Светоникољски парк, где и данас стоји, а општина Савски венац рестаурирала је прошле године и крст и простор око њега. Једино се, одавно још, негде изгубио првобитни натпис који је на њему стајао: „У славу незнаног београдског јунака који ослободи свој родни град од Турака“. По неким сведочењима то је уједно и први споменик незаном јунаку у свету.

Посебна прича везана је за данашњу Бранкову улицу, названу по песнику Бранку Радичевићу, као и мост на Сави, иако је песник ту по неким изворима боравио неколико дана, а по

другим (чини се вероватнијим) само неколико сати, после чега је, због свог изгледа (са лептирмашном и дугом косом) и „страног држављанства“ ужапшен и спроведен у Ђумрукану. Оданде је после неколико дана у апсу, као „сумњив елеменат“, који би могао бити носилац нових (револуционарних) идеја, депортован назад у Аустро-Угарску. Рано преминули песник није више никад долазио у Србију, а неке симболике у целој причи можда има баш у томе што су градске власти његовим именом назвале управо улицу у којој је толико кратко боравио. А Господска улица била је у то време прави уметнички центар Београда.

На том месту је некад било гробље, и кад је кнез Милош забранио да се ту сахрањује и наредио да се читав крај „просече“ новим улица-

ма, а одатле иселе учерице, будући близу „вароши“ крај су почела да насељавају највећа господа тога времена. И улица је добила назив Господска. Ту је био дом и песника Матије Бана и његовог зета сликара Стеве Тодоровића и то је дуги низ година био главни салон у ком се окупљао уметнички свет тога доба, што је потврђено и отварањем Академије наука у тој улици, у згради коју је својевремено кнез Милош подигао својој милосници Јеленки. Касније, примат најгосподскије улице у граду преузеће Крунска, а потом и Румунска (данас Ужичка) улица на Дедињу.

И кад смо већ код кнеза Милоша, са којим је и почео развој модерне Србије, да кажемо да се у његовом конаку на Топчидеру налазила и прва галерија слика, баш као што су итекако

Топчидерска црква и Теразијска чесма

Крст Незнаног јунака, данас

Анастас Јовановић

вредне колекције слика красиле касније изграђене двореове Карађорђевића на Дедињу.

Готово цео живот на двору уз Обреновиће, било уз Милоша, Милана или Михаила, провео је и свестрани уметник Анастас Јовановић, догуравши од шегрта до личног секретара, између осталог и као талентован сликар и акварелиста, који ће остати упамћен и као први дизајнер, јер је направио прву заставу, изрезао прва слова за српски буквар, направио скице за први орден и прву поштанску марку. Захваљујући израженом таленту, кнез Милош га је послао на школовање у Беч, у школу цртања при Академији, где је упознао и заволео литографију и потом Србији подарио многа уметнички и документаристички (портрети савременика) вредна ликовна дела. Но, када га је обузела фотографска страст, а набавио је једну од прве три фотографске камере у Европи и за њу дао све што је до тада зарадио, заборавио је на све друго. Умро је 1899. у 80-ој години живота оставивши

иза себе фотографије старог Београда и Србије непроцењиве вредности. Под старе дане причао је пријатељима анегдоте о Милошу који га је волео али и збијао шале с њим, па му је једном приликом, сусревши га на двору, рекао:

– Бре, Мазало, умеш ли ти да радиш нешто корисно.

У историји наше фотографије, значајно место припада и једном Немцу, Леополду Кенигу, који је, дошавши са породицом у Србију и Београд у XIX веку, вредно радећи, стекао статус фотографског уметника, па је на неки начин био и наш први уметнички фотограф. Дуго година држао је чувени Атеље Кениг у Улици краља Милана код Славије, а какав је углед у уметничком свету уживао најбоље сведочи податак да је своје радове излагао у српском павиљону на Светској изложби у Паризу 1900. године, заједно са најпознатијим српским сликарима тога доба, попут Марка Мурата и Паје Јовановића, који је, такође, добар део свог живота живео на Савском венцу, у истој (Бирчаниновој) улици,

Атеље Кениг у Краља Милана улици

Стјепан Колесников

баш као и наш најпопуларнији и најпродуктивнији сликар Стјепан Колесников, који је за живота, излажући у Паризу, Лондону, Амстердаму или Бриселу, насликао и продао преко 3.000 слика.

Далеко би нас одвело набрајање свих знаменитих сликара и вајара који су живели или радили на Савском венцу (о томе мало опширније у следећем издању серијала о нашој културној баштини), али поменућемо овде још само вајаре Тому Росандића (који има свој легат-музеј на Топчидерском брду) и Ивана Мештровића који је једно од својих најзначајнијих дела, стубове Моста краља Александра, урадио на нашој општини.

Народни музеј у Београду основан је 1844. године и до своје сталне зграде променио је неколико локација. Од 1922. до 1935. године историје Народног музеја налазиле су се у кући Раше Милошевића у улици Милоша Великог бр. 56, која и данас постоји преко пута зграде Општине Савски венац.

Да кажемо овде да је на Савском венцу и то на две адресе, у Масариковој и Немањиној улици (петнаест, односно десет година) живео и Станислав Бинички, композитор „Марша на Дрину“ и прве српске опере „На уранку“, али и први директор Београдске опере која је, игром случаја отворена у 1921. године у Мањежу, на

Станислав Бинички

Стара зграда Народног музеја, Кнеза Милоша бр. 56

месту где се данас налази Југословенско драмско позориште. Његово име данас носи Музичка школа на Сењаку.

И, да завршимо тамо одакле смо и кренули – у кафанама у које је, као што смо већ констатовали, долазио сав културни свет старог Београда, а посебно писци, којима је кафана била друга кућа. Дуго би трајало набрајање – ко је све у коју кафану долазио (о томе смо успут понешто већ рекли у претходним поглављима), овде ћемо поменути само три имена знаменитих писаца који су на посебан начин везани за Савски венац: Бранислав Нушић, јер је добар део живота становао у својој кући на Дедињу, Стеван Сремац, јер му је у Савамали живео део породице и Петар Кочић, који се, нажалост, лечио у тадашњој душевној болници (данашња бол-

ница Др Лаза Лазаревић) у такозваној Докторовој кули. Осим што су велики писци, сви су изузетно волели кафански живот, толико да су три кафане у Београду промениле своја имена и назвале их по њима, од чега је ова Кочићева и била на Савском венцу.

Бранислав Нушић је, уосталом, добар део своје књиге „Из полупрошлости“ посветио сећањима на кафански живот у Београду свога времена. Из те књиге, тек да, ако већ доведе нисмо, дочарамо дух тадашњег Београда, наводимо само један Нушићев пасос:

– Испод Енглеске краљице, односно данашњег Златног грозда, на углу где се среташу Поп

Бранислав Нушић

Кафана Златан коњ

Лукина и Бранкова (некадашња Господска улица) постоји одавна већ кафана Златан коњ. И као што на Варош-капији има два коња, црни и златан, тако има и два грозда, златан и обичан грозд. Ово друго име носи кафаница испод Државне штампарије која се зове Грозд, али је још познатија под именом Арса код грозда, по дугогодишњем свом кафеџији Арси. Преко пута ове кафане, нешто мало ниже, у Поп-Лукиној улици, постоји данас кафана која се зове Радничка касина, а некад се звала Кафана код Луке Вукаловића и имала је на фирми лик овог херцеговачког војводе. Како та кафана лежи преко пута Државне штампарије, није чудо што су јој најчешћи гости били чиновници и словослагачи из штампарије.

У своје доба, као коректор Државне штампарије, велики део дана, па и ноћи, проводио је у овој кафани Ђура Јакшић, те је, веле, и многу своју песму ту, у тој кафаници написао.

ОД „ПЕТРОГРАДА“ ДО „ПАРТИЗАНА“

Филмске пројекције у Београду прво су даване под ведрим небом, на Малом Калемегдану у специјалним шатрама, налик циркуским, да би филм постепено освајао сталне сале у кафанама које су имале простора за то. И ако су позориште, опера, балет, концерти, балови и књижарство били привилегија Савамале и Савског венца филм се прво јављао на Теразијама и око њих.

Примат Савског венца у том смислу брани готово искључиво Хотел Петроград, који се налазио преко пута Железничке станице, а који је, мада не међу првима, након неколико година био један од најбољих биоскопа у граду. Занимљиво је да је власница овог хотела била Јелена Поповић, ћерка чувеног апотекара Јована Ђурића и супруга још чувенијег револуционара Коче Поповића.

После Другог светског рата на истом месту ће деценијама постојати Биоскоп „Партизан“ који ће последње године свога „уметничког“ рада обележити приказивањем филмова „за одрасле“. Елитни предратни „Петроград“ такву судбину ипак није заслужио.

Издавач: Градска општина Савски венац, Одељење за друштвене делатности, информисање и месну самоуправу

Аутор и уредник: Душко Антонић

Уређивачки одбор:

Дуња Станојевић, Љубица Поповић, Душан Јевтић, Ненад Прелић, Мијодраг Јањић, Драгица Велимировић, Јелица Илић, Снежана Микавица и Ђорђо Вукоје

У припреми овог издања посебно су нам помогли стручњаци којима дугујемо велику захвалност:

Др Видоје Голубовић (историчар), Србољуб Божиновић (редитељ) и Драгана Стојковић (кустос Манакове куће)

Дизајн корица & графичко уређење: Иван Георгиев & Велимир Бранковић

У припреми овог издања претежно смо, између осталог, користили податке из следећих књига:

„Механе и кафане старог Београда“ – Др Видоје Голубовић, „Споменар о старом Београду“ – Никола Трајковић, „Београд кога више нема“ – Миленко Тодоровић, „Силуете старог Београда“ – Милан Јовановић – Стојимировић, „Из полупрошлости“ – Бранислав Нушић, „Београдски странци“ – Весна Алексић, „А ондак је летијо јероплан над Београдом“ – Александар Дероко, „Београдска чаршија“ – Љубиша Николин, „Корак испред сваког времена – 90 година СД Раднички“ – Душко Антонић, „Београд наше младости 1918 – 1941.“ – Димитрије Кнежев и „Београд између два рата“ – Радина Вучетић. У брошури су, поред старих фотографија, коришћене и илустрације из публикације „Стари Београд на цртежима Луке Младеновића“, подаци објављивани у листу „Савски венац“ од 2001. до 2009. године, као и из три претходна наслова из едиције „Културна баштина Савског венца“.

Штампа: Штампарија „Политика А.Д.“

Адреса редакције: Кнеза Милоша 69.

Телефони редакције: 26-43-490, 20-61-889 и 20-61-887.

E-mail: redakcijasv@savskivenac.rs

Београд, октобар 2010.

Ово је четврти том едиције о историји Савског венца, у којој су у претходна три издања објављене публикације: „САВСКИ ВЕНАЦ – КУЛТУРНА БАШТИНА“ (2007), „САВСКИ ВЕНАЦ СА СТАРИХ РАЗГЛЕДНИЦА“ (2008) и „ПОЧЕЦИ СПОРТА У СРБИЈИ, А НА САВСКОМ ВЕНЦУ“ (2009). Наредних година у плану су публикације о знаменитим личностима које су живееле на Савском венцу, о архитектонској културној баштини, као и о Савском венцу у првим деценијама после Другог светског рата, које би, заједно са већ објављеним, требало да представљају једну свеобухватну монографију о историји Савског венца.

КУЛТУРНА БАШТИНА

ПРВЕ КУЛТУРНЕ ПРИРЕДБЕ И "УСТАНОВЕ"
НА САВСКОМ ВЕНЦУ

ISSN 1820-2284

9 771820 228004